

LIETUVOS ŽYDŲ KULTŪROS PAVELDAS:
KASDIENYBĖS PASAULIS

LITHUANIAN CULTURE RESEARCH INSTITUTE
Department of Comparative Cultural Studies
Centre for Comparative Studies of Civilizations and Cultures
Centre for Research on Lithuanian Jewish Culture

SERIES: Studies of Lithuanian Jewish Culture
THE SECOND BOOK

LITHUANIAN JEWISH CULTURAL HERITAGE: EVERYDAY WORLD

Edited by
Prof. Antanas Andrijauskas

Reviewed by
Prof. habil. dr. Bronislavas Kuzmickas
Prof. (h. p.) Tomas Sodeika
Dr. Marija Rupeikienė

VILNIUS, 2013

LIETUVOS KULTŪROS TYRIMŲ INSTITUTAS
Komparatyvistinių kultūros studijų skyrius
Civilizacijų ir kultūrų komparatyvistinių studijų centras
Lietuvos žydų kultūros tyrinėjimų centras

SERIJA: Lietuvos žydų kultūros tyrinėjimai
ANTROJI KNYGA

LIETUVOS ŽYDŲ KULTŪROS PAVELDAS: KASDIENYBĖS PASAULIS

Sudarytojas ir mokslinis redaktorius
Prof. Antanas Andrijauskas

Recenzavo
Prof. habil. dr. Bronislavas Kuzmickas
Prof. (h. p.) Tomas Sodeika
Dr. Marija Rupeikienė

VILNIUS, 2013

UDK 008(474.5)(=411.16)(091)

Li334

Knygos išleidimą rėmė Kultūros rėmimo fondas

Leidinyi rekomenduotas spaudai

Lietuvos kultūros tyrimų instituto tarybos

Redakcinė kolegija

Prof. habil. dr. Antanas Andrijauskas (pirmininkas), dr. Vilma Gradinskaitė,

prof. habil. dr. Bronislavas Kuzmickas, dr. Lara Lempertienė,

dr. Aistė Niunkaitė-Račiūnienė, dr. Aivaras Stepukonis, prof. (h. p.) Algis Uždavins,

dr. Odeta Žukauskienė

Viršelyje Chaim Soutinėo *Mergaitė su šunimi, namas su kontraforsu*, (fragmentas).

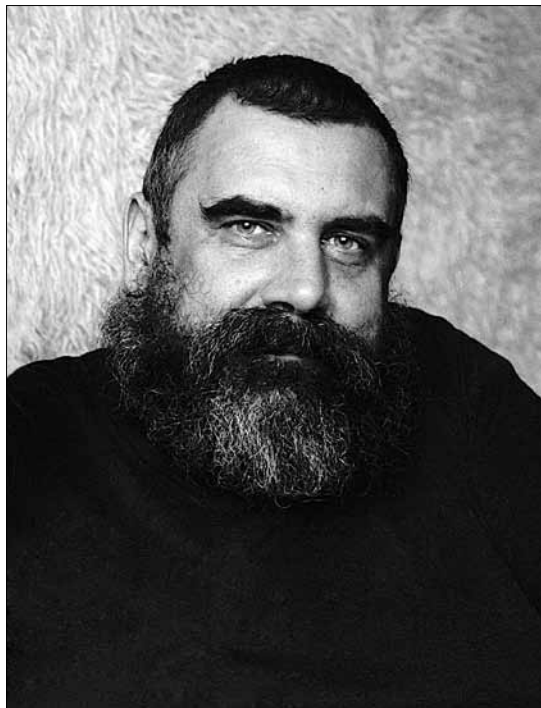
Apie 1930, aliejus, drobė, 70 × 53 cm

1, 6 puslapiuose Iljos Bereznicko piešiniai

ISBN 978-9955-868-60-6

©Sudarymas, Antanas Andrijauskas, 2013

©Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2013

2008, Vytauto Tamoliūno nuotr.

Skiriama šviesiam prof. Algio Uždavinio
(1962 04 26–2010 07 25)
atminimui

TURINYS

Pratarmė / 9

ŽYDŲ KULTŪROS IR MĄSTYMO TRADICIJOS SAVITUMAS / 13

Algis Uždavinys. *Judaica sacra* komparatyvistinės analizės perspektyvoje / 14

Naglis Kardelis. Žydų ir graikų pasaulėjautos bei pasaulėvaizdžio skirtumai:

pastabos apie savitą šių tautų indėlį į Vakarų kultūrą / 34

Gintautas Mažeikis. Parabolės praktikos ir šventasis dūksmas chasidų kultūroje / 46

Mindaugas Peleckis. *Mašiah* (משיח) fenomenas: judėjiškojo ir islamiškojo

mesianizmo metamorfozės / 63

Aivaras Stepukonis. Bendroji Lietuvos žydų ir krikščionių atmintis: nuo

kultūrinio konflikto prie hermeneutinio suartėjimo / 76

Odeta Žukauskienė. Lietuvių ir litvakų kultūriniai sąlyčiai modernėjančiame

pasaulyje / 87

Vytautas Berenis. Lietuviai ir litvakai: skausmingas savitarpio supratimo

ieškojimas / 104

Giedrius Jokubauskis. Lietuvos žydų (litvakų) kultūros atgimimas nūdienos

Lietuvoje: konstravimas ar dekonstravimas / 116

KULTŪRINIO, RELIGINIO IR EDUKACINIO GYVENIMO KASDIENYBĖ / 123

Aistė Niunkaitė-Račiūnienė. Halachiniai reikalavimai ir papročiai Lietuvos žydų

sinagogų architektūroje / 124

Rūta Guzevičiūtė. Lietuvos žydų kasdienybė XIX a. memuaristikoje / 141

Larisa Lempertienė. Liaudies kultūros pažinimas Lietuvoje: kai kurie lietuvių ir

žydų sąskambiai / 168

Sada Petružienė. Tradiciniai kasdienio žydų auklėjimo būdai LDK kultūrinėje

erdvėje / 188

Henrika Ilgevič. Lietuvos žydų (litvakų) politinės ir kultūrinės veiklos

aktyvėjimas XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje / 198

Roza Bieliauskienė. JIVO institutas kaip ypatingas institucinis darinys ir Vilniaus

pasididžiavimas / 217

Žilvinas Beliauskas. Vilniaus žydų viešoji biblioteka kaip kitoniškumo refleksijos,

kultūrinio polilogo ir atminties regeneracijos siekis / 231

Akvilė Naudžiūnienė. Litvakiškojo paveldo recepcija nepriklausomos Lietuvos

(1992–2010 m.) edukacinėje sistemoje / 238

KULTŪRINIO PAVELDO ATSPINDŽIAI REGIONINĖJE KULTŪROJE IR

MUZIEJUOSE / 253

Roza Bieliauskienė. Žydų muziejus kaip savo tautos materialinės kultūros

rinkėjas ir puoselėtojas / 254

Vida Rimkuvienė. Žydų paveldas žemaičių „Alkos“ muziejuje / 261

- Milda Jakulytė-Vasil.** Trakų miesto etnokonfesinis paveldas / 272
- Kristina Apanavičiūtė.** Litvakai Aukštosios Panemunės miestelyje: kasdienės gyvenenos ir santykio su kitomis etninėmis grupėmis ypatumai / 290
- Josifas Levinsonas.** Gyveno Veisiejuose žydai: istorinės atminties pėdsakais / 325
- Lina Kantautienė.** Raseinių litvakų kasdienybės atspindžiai Davydo Mošės Chajeto memuaruose / 330
- Andrzej Rykała, Mariusz Kulesza.** Materialusis žydų paveldas kultūriniame vidurio Lenkijos kraštovaizdyje / 338

MENOTYRA, LITERATŪROLOGIJA, AMATAI / 353

- Vilma Gradinskaitė.** Žydų kasdienybės atspindžiai Rytų Europos žydų dailėje: štetlo struktūra / 354
- Vaida Sikorskaitė.** Jakubo Messenbliumo kūryba kaip litvakų tautinės savimonės reiškiny / 362
- Evelina Bukauskaitė.** Juozapo (Josifo) Levinsono-Benari ir Jakūbo (Jankelio) Kazlausko kūryba tarpukario Lietuvos meninio gyvenimo aplinkoje / 386
- Ilna Murauskaitė.** Leizerio Volfo eilėraščių rinkinys *Švarce perl*: žanrų simbiozė ir spalvos / 411
- Rita Škiudienė.** Tarpukario Kauno žydų meistrų įnašas į Lietuvos auksakalystę / 427

LITVAKŲ KŪRYBOS IR IDĖJŲ SKLAIDA PASAULYJE / 459

- Antanas Andrijauskas.** Tautinio tapatumo paieškos litvakų dailininkų Chagallo ir Tobiasso'o kūryboje / 460
- Gediminas Degėsys.** Globalusis Zamenhofo projektas ir interlingvistinės perspektyvos / 495
- Donatas Brandišauskas.** Litvakas Valdemaras Jochelsonas – Rytų Sibiro tautų antropologijos pionierius / 508
- Dalija Epšteinaitė.** Botaniko Jankelio Movšovičiaus mokslinė veikla Vilniaus ir Lodzės universitetuose / 524
- Simona Šimkutė.** Nachamanas Chaimas Šapira ir žydų kultūros studijos nepriklausomoje Lietuvoje / 531

Summaries / 544

Apie autorius / 560

Asmenvardžių rodyklė / 565

Turinys anglų kalba / 572

Turinys rusų kalba / 574

PRATARMĖ

Atkūrusi nepriklausomybę Lietuva atsivėrė pasauliui. Atsirado galimybė plačiau, be senų stereotipų pažvelgti į jos istoriją, turtingą Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (LDK) kultūros paveldą. Čia svarus indėlis priklauso įvairių tautų atstovams, daug šimtmečių formavusiems ir saugojusiems savo kultūros tradicijas. Kita vertus, įsigalint postmodernistiniam kriticizmui, rutuliojantis

požiūrių pliuralizmui veikiant naujausioms tarpdalykinių tyrinėjimo strategijoms ir metodams, pasikeitė ir mokslininkų požiūris į valstybę, jos istoriją, atsirado galimybė objektyviau vertinti skausmingus praeities įvykius. Ir pagaliau įvairių humanistikos sričių specialistai, kūrybinė inteligentija ir jaunimas dabar vis daugiau domisi primirštu, LDK kultūrinėje erdvėje išsiskleidusiu įvairių tautinių bendrijų paveldu. Lietuvos, ypač LDK, kultūra pradedama su-

vokti kaip sudėtingas daugiatautis ir polikonfesinis kultūros reiškinys. Litvakų (Lietuvos žydų) paveldas šiame kontekste dėl jo svaraus įnašo į mūsų kultūros istoriją įgauna išskirtinę reikšmę. Tai rodo, kad kompleksiskai ir įvairiais aspektais tyrinėti unikalią litvakų kultūrą, kaip neatskiriamą Lietuvos istorijos ir kultūros paveldo dalį, yra būtina.

Keletą šimtmečių nuo LDK gyvavimo laikų besikeičianti Lietuvos valstybės teritorija buvo vienas pagrindinių pasaulyje žydų kultūros sklaidos centrų, kuriame išsiskleidė savitos litvakų kultūros, religijos, švietimo, dailės, literatūros, muzikos ir kitos tradicijos. Litvakai daugelyje LDK kultūrinės erdvės miestų bei miestelių buvo gausiausia tautinė bendrija, kuri telkėsi religiniu tautiniu pagrindu. Ji turėjo senas LDK valdovų dovanotas autonomijas, bendruomenei atstovaujantį ir jos pagrindines veiklos sritis reguliuojantį organą – kahalą. Nors litvakai gyveno LDK teritorijoje nuo seniausių laikų ir sudarė didelę dalį šalies gyventojų, kėlė Lietuvos kultūrinio, socialinio, ekonominio gyvenimo lygį, garsino Lietuvos vardą pasaulyje, tačiau jų šlovinga istorija dar tik rašoma. Daugelis svarių litvakų kultūros laimėjimų mūsų šalyje laukia tyrinėtojų dėmesio. Šimtmečius besitęsusi ir klestėjimą pasiekusi Lietuvos žydų kultūros istorija nutrūko per Šoa, kai buvo sunaikinta beveik visa litvakų bendruomenė, kartu ir didžioji dalis

*Žydų gatvė Vilniuje,
1913 m.,
Alter Kacyzne nuotr.*

turtingo šios tautos kultūrinio paveldo. Po šios apokaliptinės tragedijos jis, deja, ir toliau nyksta. Daugybė litvakų kažkada gausiai apgyvendintų miestelių su savo unikaliu kultūros pasauliu, plintant urbanizacijai ir modernioms kultūros formoms, išsitrina iš šalies kultūros paveldo žemėlapiu ir žmonių atminties.

Tenka pripažinti, kad litvakų kultūra, religija, menas daugeliui mūsų šalies gyventojų iki šiol lieka menkai pažįstami; ją gaubia iš kartų į kartas perduodami prasimanymai ir mąstymo stereotipai. Tai iš dalies lėmė žydų bendruomenės uždarumas, tradicionalizmas, skirtinga religija ir papročiai, bet kartu tikriausiai ir tam tikras vietinių gyventojų nusistatymas iš esmės kitokią religiją bei tradicijas puoselėjančios tautos atžvilgiu. Visa tai, matyt, tapo nenoro ar negebėjimo skverbti į šios tautos dvasinį pasaulį, pažinti jos amžiais puoselėjamas kultūros vertybes priežastimi. Susidariusią padėtį sąlygoja ir mokslinių žydų kultūros tyrimų trūkumas bei švietimo sistemos spragos Lietuvoje.

Daugybė Lietuvos žmonių, suvokiančių įvykusios mūsų žemėje žydų tautos tragedijos mastus ir atsakomybę savo *tikrajai* kultūros istorijai, skuba fiksuoti ir išsaugoti ateičiai šios neseniai klestėjusios savitos kultūros pėdsakus. Tikra, be jokių pagražinimų lietuvių ir litvakų santykių istorija turi būti žinoma, kad neliktų pamirštos skaudžios jos pamokos. Ir mes, lietuviai, galvodami apie ateitį be jokių užuolankų turime aiškiai išsakyti savo poziciją atžvilgiu tų mūsų tautos padugnių, kurios, įtrauktos Lietuvą užplūdusios nacių propagandos, prisidėjo prie suplanuoto žydų tautos ir jos kultūrinio paveldo naikinimo.

Šios knygos autorių uždavinys, remiantis bendresniais įvairių žydų tautos kultūros sričių tyrinėjimais, plėtoti tolesnius kompleksinius litvakų kultūros tyrinėjimus, paskatinti Lietuvos regionų, provincijos miestelių gyventojus rinkti iš gyvų liudininkų medžiagą, padedančią rekonstruoti įvairius litvakų kultūros aspektus. Jau pasirodė Vilniaus, Kauno, Šiaulių, Panevėžio, Kaišiadorių, Ukmergės, Raseinių, Kuršėnų ir kitų Lietuvos miestų, miestelių žydų bendruomenių istorijai skirti leidiniai, tačiau juose paliestas *tik menkutis klotas to didaus ir įvairiaspalvio litvakų kultūros pasaulio, kuris negrižtamai grimzta į praeitį*. Todėl kiekvieno Lietuvos valstybės patrioto pareiga *išsaugoti ateities kartoms istorinį atminimą apie šį unikalų nykstantį pasaulį*. Juk mūsų žemėje atsirado ir išsiskleidė unikali žydų sakralinių tekstų tradicija, čia šaknys daugelio talentingų mokslininkų, unikalios genialių tapytojų ir skulptorių plejados, kurios indėlis į pasaulinę kultūrą yra labai svarus.

Šiems uždaviniams spręsti Lietuvos kultūros tyrimų institute prie Komparatyvistinių kultūros tyrimų skyriaus buvo įkurtas Lietuvos žydų kultūros tyrinėjimų centras, kuriame susisipietė įvairių sričių mokslinin-

kai, rengiantys litvakų kultūrai skirtas konferencijas, simpoziumus. Juose pagrindinis dėmesys buvo sutelktas į litvakų kultūros, religijos, filosofijos, etikos, kasdienio gyvenimo, literatūros ir meno tradicijų pažinimą. Šių renginių iniciatoriai siekė sutelkti ir paskatinti visus besidominčius litvakų kultūra surinkti kiek galima daugiau žinių apie daugelio LDK kultūrinės erdvės litvakų apgyvendintų miestų ir miestelių kasdienio gyvenimo ir kultūros faktus.

Skaitytojų dėmesiui pateikiamo tęstinio leidinio „Lietuvos žydų kultūros tyrinėjimai“ antras tomas „Lietuvos žydų kultūros paveldas: kasdienybės pasaulis“ tęsia pirmajame nubrėžtas pagrindines tyrinėjimo linijas. Lyginant su pirmuoju, jame tekstų autorių dėmesio centras dar nuosekliau pasislenka į kasdienės litvakų kultūros tyrinėjimus. *Tai yra kompleksinis, tarpdalykinis, lyginamasis tyrimas*, apimantis pagrindines žydų kultūros ir pirmiausia unikalios LDK teritorijoje susiformavusios litvakų bendruomenės egzistencijos ir kūrybinės saviraiškos sritis – kasdienį gyvenimą, religiją, filosofiją, mokslą, architektūrą, daile, literatūrą ir kitas kultūros paveldo apraiškas.

Penkių dalių knyga skirta atminti tarptautinio lygio civilizacinės ir filosofinės komparatystikos klasikui, puikiam Artimųjų Rytų regiono kultūros, mitologijos, religijos, filosofijos tradicijų žinovui, šios leidinių serijos redakcinės kolegijos nariui prof. Algiiui Uždaviniui (1962–2010). Pirmąją šio leidinio dalį „Žydų kultūros ir mąstymo tradicijos savitumas“ atveria profesorius straipsnis „*Judaica sacra* komparatyvistinės analizės perspektyvoje“, kuriame aptariamas žydų kultūros tradicijos savitumas Artimųjų Rytų kultūrų aplinkoje. A. Uždavinio tyrinėjimuose, kalbant apie judaizmo ir kitų abraomiškų religijų mistinius aspektus, plėtojama kruopščia šaltinių analize ir jų lyginamaisiais tyrinėjimais pagrįsta mintis – šiandien dėl politinių priežasčių skirtingose barikadų pusėse dažnai esantys judėjai ir musulmonai iš tikrųjų turi daug bendro. Vienas paskutiniųjų šio originalaus mąstytojo tekstų ir išryškina šias bendrybes.

Kituose pirmosios knygos dalyje skelbiamuose Naglio Kardelio, Gintauto Mažeikio, Mindaugo Peleckio, Aivarо Stepukonio, Odetos Žukauskienės, Vytauto Berenio ir Giedriaus Jokubauskio straipsniuose dėmesys sutelkiamas į aktualias žydų ir litvakų kultūros savitumo problemas.

Antrosios dalies „Kultūrinio, religinio ir edukacinio gyvenimo kasdienybė“ Aistės Niunkaitės-Račiūnienės, Rūtos Guzevičiūtės, Larisos Lempertienės, Sados Petružienės, Henrykos Ilgiewicz, Rozos Bieliauskienės, Žilvino Beliausko ir Akvilės Naudžiūnienės straipsniuose aptariama litvakų gyvenimo kasdienybė ir paveldo atspindžiai regioninėje kultūroje, įvairių litvakų kultūrinių, politinių ir edukacinių organizacijų veikla.

Trečiojoje dalyje „Kultūrinio paveldo atspindžiai regioninėje kultūroje ir muziejuose“ Rozos Bieliauskienės, Vidos Rimkuvienės, Mildos Jakulytės-Vasil, Kristinos Apanavičiūtės, Josifo Levinsono, Linos Kantautienės, Andrzejaus Rykaļos ir Mariuszko Kuleszso straipsniuose įvairiais aspektais tyrinėjami skirtingų regionų kultūrinio paveldo paminklai, analizuojamos muziejų rinkinių formavimosi peripetijos, aptariami juose sukaupti artefaktai.

Ketvirtojoje dalyje „Menotyra, literatūrologija, amatai“ Vilmos Gradinskaitės, Vaidos Sikorskaitės, Evelinos Bukauskaitės, Ilonos Murauskaitės ir Ritos Škiudienės tekstuose analizuojamos įvairios litvakų dailės, literatūros, amatų problemos, išryškunami specifiniai iškiliausių litvakų dailininkų ir rašytojų kūrybos stilistiniai bruožai, jų sąsajos su kitose šalyse besiskleidžiančiais menininkų ieškojimais ir atradimais.

Ir penktojoje, jau tradicine tapusioje, dalyje Antano Andrijausko, Gedimino Degėsio, Donato Brandišausko, Dalijos Epšteinaitės ir Simonos Šimkutės straipsniuose aptariama litvakų kūrybos ir idėjų sklaida pasaulyje, pristatomos iškilios asmenybės – Marcas Chagallas, Theo Tobiassėas, Liudvikas Zamenhofas, Valdemaras Jochelsonas, Jankelis Movšovičius ir Nachamanas Chaimas Šapira.

Tikimės, kad šis antrasis tęstinio leidinio „Lietuvos žydų kultūros tyrinėjimai“ tomas sudomins ne tik specialistus, bet ir platesnį skaitytojų būrį, kuris domisi žydų civilizacijos, Lietuvos ir litvakų kultūros istorijos problemomis. Kviečiame visus bendradarbiauti, pareikšti savo nuomonę apie leidinį bei atskirus jame skelbiamus tekstus. Tuo tikslu knygos pabaigoje pateikiamuose autorių pristatymuose skelbiami ir elektroniniai jų adresai.

Dėkojame visiems, prisidėjusiems prie šios knygos rengimo ir išleidimo: redaktorėms Dangerutei Kižytei, Margaritai Dautartienei, maketuotojai Skaisitei Ašmenavičiūtei, dailininkams Iljai Bereznickui ir Adomui Matuliauskui, Lietuvos kultūros tyrimų instituto Šiuolaikinės filosofijos skyriaus vedėjui Nagliui Kardeliui, Komparatyvistinių kultūros studijų skyriaus darbuotojams Aivarui Stepukoniui, Kristinai Garalytei ir Eglei Jurčiūtei-Balevičienei, Šiuolaikinės filosofijos skyriaus doktorantui Mindaugui Peleckiui, fotografui Povilui Jarmalai.

Sudarytojas ir mokslinis redaktorius
prof. habil. dr. Antanas Andrijauskas